

Kabul Tarihi: 17/10/2018

Yayınlanma Tarihi: 31/12/2018

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Ders Kitabında Yer Alan Değerlerin İncelenmesi

Sevil Büyükalın Filiz¹, Burcu Sel²

Öz

Değer öğretimi, nitelikli yurttaş yetiştirmek ve demokratik süreçler açısından çok önemli bir kavramdır. Ayrıca, kültürel aktarım ve devlet-vatandaş ilişkileri açısından da aktif bir role sahiptir. Bu çalışmada dördüncü sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan değerlerin ünitelere göre metinlerde ve metin dışı (görsel) unsurlarda dağılımının, kullanılma sıklığının ve hangi yaklaşımlar benimsenerek öğretildiğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği çalışmada doküman incelemesi tekniğinden yararlanılarak veriler toplanmış, içerik analizi tekniğiyle analiz edilmiştir. Kategorilerin tanımlanması, kodlamanın yapılması, geçerlilik ve güvenilirlik aşamalarından sonra sayım sistemi ve çıkarsama sürecine geçilmiştir. Sonuç olarak gerek metinlerde gerekse metin dışı unsurlarda değerlerin homojen olarak dağılmadığı, belirli ünitelere yığıldığı ve bazı değerlere içerik elverişli olsa da çok az yer verildiği görülmüştür. Değer yaklaşımları açısından ise en yoğun olarak önceden belirlenen değerlerin sorgulanmaksızın doğrudan öğrencilere aktarılmasına dayalı telkin yoluyla değer öğretiminin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Değer açıklama (değeri belirginleştirme), ahlaki muhakeme (ahlaki ikilem) ve değer analizi yaklaşımlarına ise çok az yer verildiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Değer, değer öğretimi, ders kitapları

The Examination of Values in The Human Rights, Citizenship and Democracy Textbook

Abstract

Value teaching is a very important concept in terms of educating qualified citizens and democratic processes. In addition, it has an active role in terms of cultural transfer and state-citizen relations. In this research, it was aimed to determine the distribution of the values in the fourth grade Human Rights, Citizenship and Democracy text book according to the units in text and non-text (visual) elements, the frequency of usage and approaches that have been adopted for teaching. In the study which adopts the qualitative research method, the data were collected by using the document examination technique and analyzed with the content analysis technique. After categorization, coding, validity and reliability stages; counting system and inference process was commenced. As a result, it was seen that the values are not homogeneously distributed in the texts and also in the non-text elements, they are piled up in certain units, and the content is available for some values but very few. In terms of value approaches, it was reached that the teaching of value through suggestion based on the transfer of pre-determined values

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü, sevilb@gazi.edu.tr

² Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, burcusel3@gmail.com

directly to the students without questioning is used most intensively. It was determined that there is very little place given for value disclosure (value setting), ethical reasoning (moral dilemma) and value analysis approaches.

Keywords: Value, value teaching, textbooks

1. Giriş

Son yüzyılda sosyokültürel, ekonomik, politik ve bilimsel alanda yaşanan değişikliklerle beraber, toplumsal hayatın gerektirdiği değer-tutum-kavram ve inanç oluşturma süreci, bu süreçlere ilişkin farkındalık kazandırma ve günlük hayatta etkin olarak kullanma eğitsel süreçlerin öncelikli hedefi haline gelmiştir. Özellikle İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi gibi aktif vatandaşlığı ve demokratik kültürü temele alan dersler, gerek öğrenme alanları ve kazanımlar, gerekse içerik açısından sözü edilen süreçlerde aktif olarak kullanılabilirler eğitsel zemine sahiptir. Bununla birlikte İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi öğretim programının önemli alt bileşenlerinden biri olan “değer” oluşturma süreci, etkili ve sorumlu Türk vatandaşı yetiştirme, tarih ve kimlik bilinci oluşturma, uzlaşma, farklılıklara saygı, hukukun üstünlüğü, sosyal duyarlılığı artırma ve toplumsal sorunların çözümünde kullanılabilirler önemli bir unsurdur. Bu bağlamda, okullardaki değer eğitiminin amaçlarından biri öğrencilerin sağlıklı, tutarlı ve dengeli bir kişilik geliştirmelerini sağlamaktır. Bunun için bireyin çok yönlü gelişmesi önem taşımaktadır (MEB, 2017).

Değer oluşturma kapsamında temele alınan felsefî süreçlerde, değer kavramıyla ilgili farklı bakış açıları ve farklı tanımlamalar yer almaktadır. Felsefî zeminler ve bu zemine bağlı önermeler değiştikçe değerlere yüklenen anlamlar ve beraberinde eğitim felsefeleri de farklılaşmaktadır. Söz gelimi daimicilikte mutlak/değişmez değerlerin aktarımı önem taşırken, esasicilikte nitelikli bir bireyin sahip olması gereken değerlere dikkat çekilmektedir. İlerlemeci eğitim felsefesinde bu anlayış eleştirilerek, değişebilen ve pragmatik bakış açısıyla önem kazanan değer öğretim süreci ön plana çıkmaktadır. Yeniden kurmacılıkta ise toplumun temelini oluşturan demokratik değerler ön plana çıkarılırken, çatışmaya götüren değerler reddedilmektedir (Sönmez, 2005; Tozlu, 2003). Değerler, karar verirken işlevsel olan ilkeler veya niteliğe ilişkin standartlardır (Turner, 1999). Başka bir tanımlamaya göre değerler, tüm topluma ve kültüre önem ve anlam katan kıstaslar olarak da değerlendirilebilir (Tezcan, 1974). Bununla birlikte, terminolojik anlamda değer; düşünceleri, bireyleri, objeleri, durumları, istenen-istenmeyen, iyi-kötü ve buna benzer yargıları oluşturmamızı sağlayan standartlar ve prensipler bütünüdür (Halstead & Taylor, 2000).

Literatür incelendiğinde, değer teriminin kavramsal olarak tanımlanmasında olduğu gibi değer öğretimine, değer sınıflamasına ve değer oluşturma sürecine ilişkin de farklı yaklaşımlar ve yöntemler kullanıldığı görülmektedir. Telkin yoluyla değerler öğretimine ilişkin oluşturulan yaklaşımda, öğrenciler toplum tarafından belirlenen belirli değerleri almak durumundadırlar (Leming, 1999). Öğretmen merkezli ve tüm dengelimi bir yaklaşımla gerçekleştirilen telkin yoluyla öğrenmede ise daha çok anlatım ve soru sorularak öğrencilerin önceden belirlenen değerleri benimsemesi istenmektedir. Telkin yaklaşımında aile, öğretmen, akran, politikacı, medya kuruluşları gibi kişi ve kurumlar, gerekli ve doğru gördükleri değerleri daha çok öğüt vererek, vadederek, ödül-ceza sistemi çerçevesinde aktarmaya gayret ederler (Aktepe & Tahiroğlu, 2016). Telkine dayalı değer öğretim sürecinin etkisini kaybetmeye başlaması ve bu yaklaşıma gelen yoğun eleştiriler sonrasında “değer açıklama” süreci ön plana çıkmaya başlamıştır. Değer açıklama (değeri belirginleştirme) yaklaşımında, öğrencilerin kendi değerlerine odaklanabilmeleri ve onları fark edebilmeleri amacıyla onlara yardım etmek esastır. Bu yaklaşımın altında yatan temel dayanak, kişilerin kendilerine özgü değerleri açık bir biçimde anlamlandıramayacaklarıdır (Welton & Mallan, 1999). Yaklaşımın özünde öğretmenler

tarafından öğrencilere bir takım kurguya dayalı olayların sunulması, öğrencilerin de bu olaylara ilişkin olası tepkilerini değerlendirmesi ve tartışması yatmaktadır (Brimi, 2008). Öğrencilerin gelişim düzeylerine uygun ahlaki ikilemleri barındıran durumlar yaratılarak, gelecekte karşılaşılabilecekleri olayları dolaylı olarak deneyimlemeleri sağlanır. Değer analizi yaklaşımında ise, örnek olaylar aracılığıyla ahlaki düşünme becerisi elde edilir ve problem çözme yöntemi sosyal problemlerin çözümüne de aktarılmaya çalışılır (Ryan, 1991). Süreçte özellikle akılsal düşünme ve kanıt gösterme üzerinden gidilerek toplumsal sorunlara değer temelinde çözüm önerileri sunulmalıdır.

Değer eğitimi resmi programlarla beraber örtük programlar aracılığıyla da işlevsel kılınmış ve bu doğrultuda değer eğitimine ilişkin alternatif yöntemler de geliştirilmeye başlanmıştır. Drama, örnek olay, biyografiler, antlaşmalar, geziler, müzeler, eğitsel oyunlar vb. unsurlar da değer öğretim sürecinde kullanılacak radikal yaklaşımlar olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak esas olarak değer eğitimi sürecinde, ders kitapları kullanım yaygınlığından ve milli eğitim politikasının/felsefesinin doğrudan ve dolaylı olarak aktarıcısı olması açısından önemli işlevsellikte olup, etkin ve en genel eğitsel aktarım aracı olarak önerilmektedir. Ders kitaplarında yer alan metin türleri, görseller, etkinlikler, değerlendirme süreçleri ve metin dışı pek çok unsur, milli eğitim politikaları ile uyumlu milli, manevi ve evrensel değerlerin aktarımında önemli bir yer tutmaktadır.

Literatür incelendiğinde, Türkiye’de farklı ders kitaplarında değer eğitiminin içeriğine ilişkin çok sayıda araştırma yapıldığı görülmektedir. Kuş, Merey ve Karatekin (2013) tarafından yapılan ilköğretim 4. ve 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan değerlerin incelendiği araştırmada, en yoğun olarak yer alan değerler duyarlılık, vatanseverlik, sorumluluk, sevgi, dayanışma, en az yer alan değerler ise temizlik, dürüstlük ve hoşgörü olduğu ortaya konulmuştur. Ustaoglu Çelik (2017) tarafından ders kitaplarında Atatürk’e ait sözlerin değer iletimi açısından incelendiği araştırmada, Atatürk’e ait sözlerin yer alma sıklığının yeterli olmadığı, bununla birlikte sözlerin değer eğitimi kapsamında önemli bir kaynak olarak kendini gösterdiği ve Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan değerlerle uyum içerisinde olduğu belirtilmiştir. Ersoy ve Şahin (2012) tarafından gerçekleştirilen araştırmada 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan etkinlikler incelenmiş ve etkinliklerde daha çok telkin ve değer analizine yer verildiği, ahlâkî muhakeme, gözlem, model olma yoluyla öğrenme yaklaşımına ise yer verilmediği görülmüştür. Evin ve Kafadar (2004) tarafından Sosyal Bilgiler programının ve ders kitaplarının ulusal ve evrensel değerler yönünden çözümlendiği araştırmada, birinci kademe Sosyal Bilgiler ders kitaplarında ulusal değerlere ağırlık verildiği, Sosyal Bilgiler öğretim programında ise ders kitaplarına nispeten daha dengeli bir dağılım izlendiği görülmüştür. Çelikkaya (2013) tarafından gerçekleştirilen ve değerlerin 8. sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi kitaplarına yansıma düzeylerinin incelendiği araştırmada, en yoğun sıklıkla ele alınan değerler sorumluluk, milli, manevi ve evrensel değerlere duyarlı olma ve eşitlik, en az sıklıkla ele alınan değerler ise vatanseverlik, yardımseverlik ve paylaşma değerleri olarak saptanmıştır. Işcan ve Demir (2009) tarafından 4. ve 5. sınıf Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı ile öğrenci ders ve çalışma kitaplarındaki değer eğitimi sürecinin incelendiği araştırmada, öğretim programında yer alan bazı değerlere öğrenci ders ve çalışma kitaplarında yer verilmediği, ayrıca değer eğitimi kapsamında kullanılan öğrenme öğretme yaklaşımlarıyla uygun olarak ele alınmadığı görülmüştür. Ders kitapları üzerinde yapılan araştırmalar daha çok Sosyal Bilgiler ders kitaplarına yoğunlaşmış, dördüncü sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi kapsamında yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür.

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi kapsamında kavramsal bilginin verilmesinin yanı sıra insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi kavramlarına ilişkin temel değerlerin kazandırılması, öğrencilerin bu değerleri bir yaşam şekli ve kültür hâline getirmelerinin sağlanması gerektiği

üzerinde durulmuştur (MEB, 2017). Dördüncü sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinde, değerler eğitimi aracılığıyla ulaşılması istenen hedefler öğretim programında; “insan hakları ve özgürlüklerine saygı duyan, kendine, diğer yurttaşlara, topluma ve devlete karşı sorumluluklarını yerine getiren, adil ve eşit davranan ve bunları gözeten, sorunları uzlaşya dönük ve şiddetten uzak bir şekilde çözen, birlikte yaşama kültürünü benimseyen ve buna katkı sağlayan öğrenciler yetiştirmek” şeklinde ifade edilmiştir (MEB, 2017). Özellikle demokratik, millî, manevi ve evrensel değerlerin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitaplarına yansımaya düzeyi, yansımaya biçimi ve üniteler arası dağılımının analiz edilmesi; nitelikli bir değer eğitimi süreci, ders kitaplarının bireylere değer kazandırma sürecindeki etkililiği ve ders kitabı yazarlarına rehberlik etmesi açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada 2017-2018 eğitim öğretim yılı dördüncü sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan 14 değerün ünitelere oranla metinlerde ve metin dışı (görsel) unsurlarda dağılımının, kullanılma sıklığının ve hangi yaklaşımlar benimsenerek öğretildiğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda aşağıda yer alan alt problemlere yanıt aranmıştır:

1. Dördüncü sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabındaki metinlerde değerlerin ünitelere göre dağılım durumu nedir?
2. Dördüncü sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabındaki metin dışı (görsel) unsurlarda değerlerin ünitelere göre dağılım durumu nedir?
3. Dördüncü sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabındaki değerlerin öğretiminde hangi yaklaşımlar kullanılmaktadır?

2. Yöntem

Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemi benimsenmiş, verilerin toplanması doküman incelemesi ile gerçekleştirilmiş ve verilerin çözümlenmesinde içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. Nitel araştırma, gözlem ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmalardır (Yıldırım & Şimşek, 2005: 19). Bu bağlamda çalışmadaki nitel veriler 2017-2018 eğitim öğretim yılında yayınlanan İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabına dayanmaktadır.

2.1. Veri Kaynağı

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 11.06.2015 tarih ve 35 sayılı kararı ile 2015-2016 öğretim yılından itibaren ilkokullarda zorunlu ders olarak okutulmaktadır (MEB, 2015). Araştırma kapsamında Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi tarafından 2017-2018 eğitim öğretim yılında okutulmak üzere basılan İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabının birinci baskısı çalışma materyali olarak ele alınmıştır.

2.2. Veri Toplama Süreci

Araştırmada verilerin toplanması sürecinde doküman incelemesi tekniğinden faydalanılmıştır. Araştırma konusu hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin çözümlenmesini amaçlayan doküman incelemesi, gözlem veya görüşmenin mümkün olmadığı araştırmalarda tek başına veri toplamak amacıyla, kimi zaman da verilerin çeşitlendirilmesini sağlamak ve araştırmanın geçerliğini artırmak amacıyla kullanılan bir tekniktir (Yıldırım & Şimşek, 2005). Bu doğrultuda yazılı doküman olarak 2017-2018 eğitim öğretim yılında okutulmak üzere basılan İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabı ele alınmış, orijinaliği kontrol edilmiş ve verilerin analizi sürecine geçilmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Dördüncü sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitaplarında yer alan değerler, içerik analizi tekniğinden yararlanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi, yazılı materyallerden hareketle örtük içeriklerden derinlemesine ve ayrıntılı çıkarım yapmayı hedefleyen bir veri analiz tekniğidir (Arıkan, 2011). Bu doğrultuda İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan değerler önceden detaylı bir şekilde araştırmacı tarafından tanımlanmıştır. Herhangi bir yanılgıya düşmemek için önceden sözü edilen değerlerin tanımlanması; araştırmacının nitel sınırlarını çizme ve nitelikli bir kodlama için büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda ilgili dersin öğretim programında değerlerin yeterince açık tanımlanmamasından dolayı farklı yıllarda yayımlanan ders kitaplarından, öğretim programlarından, TDK (2017) sözlüğünden ve uzman görüşünden yararlanılmıştır. İçerik analizi süreci genel olarak aşağıda yer alan süreçlerden meydana gelmektedir (Arıkan, 2011; Baş, 2008; Bilgin, 2000; Harris, 2001):

2.3.1. Kategorilerin Tanımlanması

Kategoriler tanımlanırken İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabının tümü öncelikle ön okumadan geçirilmiştir. Bu süreçte kitap kapağı, İstiklal Marşı, Gençliğe Hitabe, içindekiler, kitabımızı tanıyalım bölümü, sözlük, kaynakça, Türkiye haritası kapsam dışı tutulmuştur. Ardından dersin öğretim programında yer alan değerler tanımlanmış ve ayrıca üçüncü alt problemin çözümüne yönelik olarak kategori belirleme sürecinde; telkin yoluyla değer öğretimi, değer açıklama (değeri belirginleştirme), ahlaki muhakeme (ahlaki ikilem), değer analizi çeşitli araştırmalardan yararlanılarak tanımlanmıştır (Brimi, 2008; Akbaş, 2008; Demirhan & Demir, 2009).

2.3.2. Kodlamanın Yapılması

Kodlama sürecinde araştırmacı tarafından kodlama kılavuzları hazırlanmıştır. Kodlama kılavuzunun temel amacı, sınıflandırma sisteminin metine nasıl uygulanacağı, hangi bilgilerin hangi kategori içerisinde nasıl kodlanacağı yönünde standart bir ölçü kullanılması için açık ve ayrıntılı bilgi sunmaktır (Gökçe, 2001). Bu doğrultuda geliştirilen formlarla birlikte ikinci bir okuma gerçekleştirilmiş ve ders kitabında yer alan değerler sözü edilen kodlama formuna işlenmiştir. Ayrıca bu süreçte değerlere ilişkin olarak bazı paragraflar, cümleler, notlar, atasözleri, deyimler ayrıca not edilip okuyucuya sunulmuştur.

2.4. Geçerlik ve Güvenirlik

Güvenirliğin sağlanması sürecinde nitelikli bir kodlama formunun oluşturulmasının yanı sıra kodlamanın gerçekleşme süreci, kodlayıcılar arasındaki görüş birliği oranı da büyük önem taşımaktadır. Belirli bir dokümanın sabit bir kodlayıcı tarafından farklı zaman aralıklarında kodlanması veya birden çok kodlayıcının aynı dokümanı benzer şekilde kodlaması içerik analizinin güvenilirliği ile yakından ilişkilidir (Bilgin, 2000). Bu amaç doğrultusunda daha çok ikinci bakış açısından yola çıkılarak aynı ders kitabının farklı kodlayıcılar tarafından kodlanması uygun görülmüştür. Uzman ve araştırmacı tarafından yapılan kodlamalar arasındaki görüş birliği karşılaştırılmış ve Miles ve Huberman (1994) tarafından geliştirilen “Güvenirlik = görüş birliği / (görüş birliği + görüş ayrılığı)” esas alınarak değerlendirme yapılmıştır. Kodlayıcılar arasındaki uyuma oranı birinci alt problem için %78, ikinci alt problem için %71 ve üçüncü alt problem için %73 olarak hesaplanmıştır. Görüş birliği sağlanamayan yüzdeler her bir alt problem için tekrar gözden geçirilmiş; bazı cümle ve görsellerin birden çok değer barındırması sebebiyle görüş birliğinin sağlanamadığı anlaşılmıştır. Geçerliliğin artırılmasına yönelik olarak araştırmacı tarafından veri analiz süreci detaylandırılmış,

kategorileri yansıtan ve doğrudan alıntılanan ders kitabında yer alan cümlelere yer verilmesi sağlanmıştır. Nitekim nitel araştırmalarda elde edilen verilerin detaylı bir biçimde sunulması ve araştırmacılarının bulgulara nasıl ulaştığını ifade etmesi geçerliliğe ilişkin esas ölçütlerdir (Yıldırım, 2010).

Ayrıca araştırma boyunca “sayım sistemi ve çıkarsama” aşamasında her bir cümle bir analiz birimi olarak kabul edilmiş; kategoriler üzerinde gerçekleştirilen kodlamalar yüzde ve frekans olarak hesaplanmıştır.

3. Bulgular

3.1. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Ders Kitabındaki Metinlerde Değerlerin Ünitelere Göre Dağılım Durumuna İlişkin Bulgular

İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan metinlerde ünitelere göre değerlerin kullanım sıklığı (f) ve yüzdesi (%) Tablo 1’de belirtildiği gibidir.

Tablo 1. Metinlerde Değerlerin Kullanım Sıklığı (f) ve Yüzdesi (%)

	1.Ünite		2.Ünite		3.Ünite		4.Ünite		5.Ünite		6.Ünite	
	f	%	f	%	f	%	F	%	f	%	f	%
Dostluk	0	0	1	2.28	0	0	0	0	0	0	0	0
Arkadaşlık	0	0	1	2.28	0	0	0	0	0	0	0	0
Eşitlik	8	34.79	9	20.46	22	51.17	0	0	1	4	2	4.25
Paylaşma	0	0	2	4.54	1	2.32	1	7.14	0	0	2	4.25
Sevgi	1	4.34	2	4.54	0	0	0	0	1	4	8	17.03
Aile birliğine önem verme	1	4.34	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Duyarlılık	1	4.34	6	13.64	1	2.32	2	14.29	6	24	7	14.90
Güven	0	0	0	0	0	0	1	7.14	0	0	1	2.13
Sabır	0	0	0	0	0	0	1	7.14	0	0	0	0
Sorumluluk	6	26.09	10	22.72	0	0	0	0	4	16	14	29.79
Saygı	1	4.34	2	4.54	2	4.66	3	21.43	3	12	3	6.38
Adalet	2	8.70	2	4.54	15	34.89	1	7.14	6	24	3	6.38
Özgürlük	3	13.05	9	20.46	1	2.32	1	7.14	4	16	5	10.64
Açık fikirlilik	0	0	0	0	1	2.32	4	28.58	0	0	2	4.25
Toplam	23	100	44	100	43	100	14	100	25	100	47	100

Tablo 1 incelendiğinde, “İnsan Olmak” adlı üniteye en yoğun olarak kullanılan değer %34.79 ile eşitlik ve %26.09 ile sorumluluk değerleri olup; dostluk, arkadaşlık, paylaşma, güven, sabır ve açık fikirlilik değerlerine rastlanılmamıştır. Eşitlik değeri ders kitabında “*Tüm insanlar herhangi bir ayırım (din, dil, ırk, cinsiyet, yurttaşlık vb.) gözetilmeksizin yalnızca insan oldukları için temel haklara sahiptir.*” (D.K. s.12) ya da “*...diğer insanların haklarını gözetmek, iyiye yönelmek, adil ve eşit davranmak insanları erdemli yapan özelliklerdendir...*” (D.K. s.13) şeklinde yer almaktadır. Sorumluluk değeri ise, toplumsal sorumluluktan daha çok kişisel sorumluluk kapsamında ele alınmıştır. Bu bağlamda “*Biz büyüdükçe görev ve sorumluluklarımız değişir. Yetişkin bireylerin ev ortamını düzenli tutmak, ailenin maddi ihtiyaçlarını karşılamak gibi temel sorumlulukları vardır.*” (D.K. s.19) ya da “*...sorumluluğum çok benim/ faydalı olmak isterim / ailemi de düşünmeliyim...*” (D.K.s.18) cümlelerine yer verilmiştir.

“Hak, Özgürlük ve Sorumluluk” adlı ünite de en yoğun olarak kullanılan değer %22,72 ile sorumluluk, %20,46 ile özgürlük ve eşitlik değerleri olurken; aile birliğine önem verme, güven, sabır ve açık fikirlilik değerlerine rastlanılmamıştır. Ancak sorumluluk değeri bu ünite de kişisel sorumluluk çerçevesini de aşarak topluma, insanlığın ortak mirasına, hayvanlara, sosyal problemlere karşı sorumluluk olarak genişletilmiştir. Örneğin “*Hayvanlara kötü davranmamak, zarar vermemek; sevgi ve şefkat göstermek de hayvanlara karşı sorumluluklarımızdır.*” (D.K. s.29) ya da “*Doğal, tarihi ve kültürel varlıkların neler olduğunu öğrenmek ve onlara zarar vermemek insanlığın ortak mirasına karşı sorumluluklarımızdır.*” (D.K. s.29) ifadeleri yer almaktadır. Özgürlük değeri ise, özgürlüklerin kullanımı, özgürlük ihlali, hak arama ve hak-özgürlüklere saygı kapsamında ele alınmıştır. “*Hak ve özgürlüklerimiz ihlal edildiği zaman hakkımızı aramak için çeşitli yollara başvururuz.*” (D.K. s.34) ya da “*Bağımsız olmayan bir ülkede yaşayan insanların hak ve özgürlüklerini kullanmaları mümkün müdür?*” (D.K. s.38) ifadeleri yer almaktadır.

“Adalet ve Eşitlik” ünitesinde en yoğun olarak ele alınmış değer %51,17 ile eşitlik ve %34,89 ile adalet değerleri olmuş; dostluk, arkadaşlık, sevgi, aile birliğine önem verme, güven, sabır ve sorumluluk değerine rastlanılmamıştır. Adalet ve eşitlik değerleri öğrenciye yansıtılırken her iki değer farklı anlamlar barındırdığının, eş anlamlı iki kavram olarak kullanılmaması gerektiğinin ve iki değer arasındaki güçlü ilişkinin vurgulandığı görülmektedir. Örneğin “*Adalet olmadığında eşit haklara sahip olmamızın bir anlamı yoktur. Adaletin gerçekleşmesi için bireysel özelliklerimizin ve yeteneklerimizin dikkate alınması gerekir.*” (D.K.s.49) ifadeleri yer almaktadır. Bununla birlikte adalet ve eşitliğin sağlanamaması halinde yaşanabilecek olası kişisel ve sosyal kurguların sıklıkla ele alınması dikkat çekicidir.

“Uzlaş” adlı ünite de en sıklıkla kullanılan değerler %28,58 ile açık fikirlilik ve %21,43 ile saygı değerleri olmuş; dostluk, arkadaşlık, eşitlik, sevgi, aile birliğine önem verme ve sorumluluk değerine ulaşamamıştır. “Kurallar” adlı beşinci ünite de %24 ile adalet ve duyarlılık değeri en yüksek oranda teslim edilmiş; dostluk, arkadaşlık, paylaşma, aile birliğine önem verme, güven, sabır ve açık fikirlilik değerlerine rastlanılmamıştır. Adalet değeri evde, okulda, toplumsal hayatta uyulması gereken kurallardan yola çıkılarak aktarılmış; duyarlılık ve sorumluluk değeri ile ilişkilendirilmiştir. Örneğin “*...Bu kurallar aynı zamanda bize sorumluluklar yükler.*” (D.K. s.78) ve “*Bireyin devlete, devletin de bireye karşı görev ve sorumlulukları yasalarla belirlenmiştir.*” (D.K. s.81) ifadeleri yer almaktadır.

“Birlikte Yaşama” adlı ünite de %29,79 ile sorumluluk ve %17,03 ile sevgi değerleri en yoğun olarak ele alınırken; dostluk, arkadaşlık, aile birliğine önem verme ve sabır değerlerine rastlanılmamıştır. Sevgi ve sorumluluk değerleri daha çok “yurttaş olma” temelinde vatan sevgisi, devletin yurttaşa ve yurttaşın devlete karşı sorumlulukları üzerinden kurgulanmıştır. “*Devletin tüm yurttaşlarına karşı sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukların başında...*” (D.K. s.94) ve “*Devletin yurttaşlarına karşı sorumlulukları olduğu gibi yurttaşların da devlete karşı sorumlulukları vardır.*” (D.K. s.96) ifadeleri yer almaktadır.

3.2. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Ders Kitabındaki Metin Dışı (Görsel) Unsurlarda Değerlerin Ünitelere Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan değerlerin metin dışı unsurlarda kullanım sıklığı (f) ve yüzdesi(%) Tablo 2’de belirtildiği gibidir.

Tablo 2. Metin Dışı Unsurlarda Değerlerin Kullanım Sıklığı (f) ve Yüzdesi (%)

	1.Ünite		2.Ünite		3.Ünite		4.Ünite		5.Ünite		6.Ünite	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Dostluk	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Arkadaşlık	-	-	1	7.69	-	-	-	-	-	-	-	-
Eşitlik	-	-	4	30.77	9	47.37	-	-	-	4	-	-
Paylaşma	-	-	1	7.69	3	15.79	-	-	-	-	1	25
Sevgi	-	-	2	15.39	-	-	-	-	-	-	-	-
Aile birliğine önem verme	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Duyarlılık	-	-	1	7.69	1	5.27	-	-	2	40	1	25
Güven	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sabır	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sorumluluk	-	-	1	7.69	-	-	-	-	2	40	2	50
Saygı	-	-	1	7.69	-	-	-	-	1	20	-	-
Adalet	-	-	-	-	6	31.57	-	-	-	-	-	-
Özgürlük	-	-	2	15.39	-	-	-	-	-	-	-	-
Açık fikirlilik	-	-	-	-	-	-	4	100	-	-	-	-
Toplam	0	100	13	100	19	100	4	100	5	100	4	100

Metin dışı unsurlar olarak nitelendirilen görseller açısından İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi kitabı incelendiğinde, “İnsan Olmak” adlı üniteye hiçbir değere rastlanılmamıştır. “Hak, Özgürlük ve Sorumluluk” adlı ikinci üniteye ise %30,77 ile en yüksek temsil edilen değer, eşitlik olmuş ancak dostluk, aile birliğine önem verme, güven, sabır, adalet, açık fikirlilik değerlerine rastlanılmamıştır. “Hak, Özgürlük ve Sorumluluk” ünitesinde kimi zaman özel gereksinimli bireylerin haklarına eşitlik değeri ile vurgu yapılırken kimi zaman da daha geniş bir perspektifle kuraklıktan etkilenen bireylerin yaşadığı eşitsizlikler konu edilmiştir. “Adalet ve Eşitlik” adlı üçüncü üniteye ise en yüksek oranda temsil edilen değer %47,37 ile eşitlik ve %31,57 ile adalet değerleri olurken; paylaşma, duyarlılık ve adalet dışındaki değerler yer almamıştır. Adalet ve eşitlik ünitesinde söz konusu iki değer, Şekil 1’de de görüldüğü üzere ilginç bir karikatür üzerinden aktarılmış, tilki ve leylek karakterleri üzerinden eşit olma ve adil davranma kavramları arasındaki ilişki sorgulanmaya çalışılmıştır.

Şekil 1. Eşitlik ve Adalet Değerlerinin Görsellere Yansımaları

Dördüncü ünite olan “Uzlaşma” adlı üniteye metin dışı unsurlarda hiçbir değere rastlanılmamıştır. “Kurallar” adlı beşinci üniteye duyarlılık ve sorumluluk değeri %40 oranında en yüksek düzeyde temsil edilirken bu iki değer, yanı sıra saygı değeri dışında hiçbir değere yer verilmediği görülmüştür. “Kurallar” adlı üniteye sorumluluk ve duyarlılık değerlerinin yansıtılma şekli çoğunlukla günlük yaşam durumlarına odaklanmakta ve toplumsal kurallara duyarlılık ve bu bağlamda gerçekleştirilmesi gereken sorumluluklar olarak yansıtılmaktadır. “Birlikte Yaşama”

adlı altıncı ünite de %50 ile sorumluluk değeri en yüksek düzeyde ele alınmış; bununla birlikte paylaşma ve duyarlılık değerlerinin dışında herhangi bir değere yer verilmediği görülmüştür. Bu ünite de sorumluluk değeri kişisel sorumluluk anlayışının da ötesinde devletin yurttaşa, yurttaşın devlete karşı sorumlulukları olarak değerlendirilmiştir. Şekil 2’de devlet kavramının birleştiriciliği ve yurttaşlar üzerindeki koruma gücü bir şemsiye metaforundan yola çıkılarak aktarılmıştır.

Şekil 2. Sorumluluk ve Paylaşma Değerlerinin Görsellere Yansıması

3.3. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Ders Kitabında Yer Alan Değer Öğretim Yaklaşımlarına İlişkin Bulgular

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan değerlerin öğretiminde kullanılan yaklaşımlar Tablo 3’te belirtildiği gibidir.

Tablo 3. Değer Öğretiminde Kullanılan Yaklaşımların İncelenmesi

	Telkin Yoluyla		Değer Açıklama		Ahlaki Muhakeme (Ahlaki İnkilem)		Değer Analizi		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1. Ünite	17	100	-	-	-	-	-	-	17	100
2. Ünite	28	93.34	1	3.33	1	3.33	-	-	30	100
3. Ünite	29	67.45	10	23.25	2	4.65	2	4.65	43	100
4. Ünite	10	83.34	2	16.66	-	-	-	-	12	100
5. Ünite	13	100	-	-	-	-	-	-	13	100
6. Ünite	22	84.62	2	7.69	-	-	2	7.69	26	100

Tablo 3’te de görüldüğü üzere “İnsan Olmak” adlı birinci ünite de tümüyle sadece telkin yoluyla değer öğretimi yaklaşımının kullanıldığı görülmektedir. Değerler yansıtılırken daha çok önceden belirlenmiş değerlerin sorgulamaya yer vermeksizin doğrudan aktarıldığı görülmektedir. Örneğin “... özelliklerin yanı sıra karşılıklı sevgi ve saygı, anlayışlı olma, yardımlaşma, dayanışma, vefa, duyarlılık gibi değerler de insanı insan yapan nitelikler arasında yer almaktadır” (D.K. s.13) ifadeleriyle içselleştirmeye yönelik herhangi bir etkinlik olmaksızın değerler doğrudan aktarılmıştır. Aynı durum değerlendirme çalışmalarında da yer almakta ve doğrudan değerlerin istendiği sorular bulunmaktadır. Örneğin “Çocukluk ve yetişkinlik dönemlerine ilişkin görev ve sorumluluklara örnekler veriniz?” (D.K.s.19) gibi doğrudan değere ilişkin bilgi düzeyinde sorular sorulmuştur. İkinci ünite olan “Hak, Özgürlük ve Sorumluluk” adlı ünite de %93.34 oranıyla yine ilk sırada telkin yoluyla değer öğretiminin yer aldığı ve değer analizi yaklaşımına hiç yer verilmediği görülmektedir. Ahlaki muhakeme (ahlaki inkilem) yaklaşımına ise, yalnızca bir kere yer verilmiş; “Ali bir köpeği olsun istiyor” (D.K. s.26) cümlesiyle başlayan etkinlikte köpeğin sorumluluğunu alma konusunda inkilemde kalan Ali’nin öyküsünden yola çıkılarak öğrencilerden bu inkilemi kendi bakış açılarıyla yorumlamaları ve

analiz etmeleri istenmiştir. Değer açıklama yaklaşımını kısmen de olsa “*Hüseyin ve Savaş*” (D.K. s.32) adlı etkinlikte görmek mümkündür. Özellikle duyarlılık değerinin yansıtılabilmesi için savaştan kaçan Hüseyin ve ailesinin öyküsünden yola çıkılarak belirli bir değer doğrudan empoze edilmesinden kaçınılmıştır. Öğrencinin değerlerle ilgili tercih yapması, değeri açıklaması ve değerlendirme yapması istenmiştir.

Üçüncü ünite %67.45 oranla ilk sırada telkin yoluyla değer öğretimi yer almaktadır. Telkin yoluyla değer öğretimi anlayışı benimsenerek çoğunlukla değer tanımına gidilmiş ve basit bilgi düzeyinde önceden belirlenen değerler aktarılmıştır. Örneğin “*Haklıyla haksızı ayırt etmek, herkese hakkı olanı vermeye adalet denir.*” (D.K. s.48) ve “*Bedensel ve düşünsel farklılıkları ne olursa olsun, bütün insanlar arasında toplumsal ve siyasal haklar bakımından hiçbir ayırım bulunmaması durumuna eşitlik denir.*” (D.K. s.48) ifadeleri yer almaktadır. Benzer şekilde telkin yoluyla değer öğretimine uygun olarak sıklıkla değerler üzerinden öğüt verme durumu söz konusudur. “*Özel gereksinimi olan bireylerin hayatın içinde daha etkin yer alabilmeleri için çeşitli düzenlemeler yapılmalıdır.*” (D.K. s.47) ve “*...Bu nedenle birey olarak hem kendimize adil davranılmasını gözetmeli hem de diğer insanlara karşı adil davranmalıyız.*” (D.K. s.53) gibi ifadelere rastlanılmaktadır. Benzer şekilde telkin yoluyla değer öğretimine uygun olarak sıklıkla değerler üzerinden öğüt verme durumu söz konusudur. Üçüncü ünite telkin yoluyla değer öğretiminin yanı sıra değer açıklama (değeri belirginleştirme), ahlaki muhakeme (ahlaki ikilem) ve değer analizi sürecinden de yararlanılmıştır. Ahlaki ikilem yaklaşımına uygun olarak takım oluşturmaya çalışan iki kaptanın tutumunun yer aldığı etkinlikte, adalet ve eşitlik değerleri aktarılırken kaptanların tutumları bir çatışma olarak yer almış, öğrencilerden kendileri için uygun olan durumu açıklamaları istenmiş ve değer sorgulatarak yapılandırılmıştır (D.K. s.53). Bununla birlikte değer analizi yaklaşımına kısmen uygun olarak adalet ve eşitlik değerleri öğrencilere yansıtılırken Bora'nın sınıf başkanlığı seçimi hakkındaki görüşlerinden yola çıkılmıştır. Öğrencilere önce problem hissettirilmeye çalışılmış, analiz etmeleri istenmiş ve olası çözüm önerileri üzerinde durulmuştur (D.K. s.51). “Uzlaş” adlı dördüncü ünite %83.34 oranında telkin yoluyla değer öğretimi ilk sırada yer almış, ahlaki muhakeme ve değer analizine yer verilmemiştir.

“Kurallar” adlı beşinci ünite tümüyle telkin yoluyla değer öğretimine yer verilirken, değer açıklama, ahlaki muhakeme ve değer analizi yaklaşımlarına hiç yer verilmediği görülmektedir. Telkin yoluyla değer öğretimine dayalı bilme düzeyinde önceden belirlenen değerlerin öğüt verilerek ve öğretmen aktif kılınarak aktarıldığı görülmektedir. “Birlikte Yaşama” adlı son ünite %84.62 oranında telkin yoluyla değer öğretimi en sıklıkla kullanılan yaklaşım olmuş ve ahlaki muhakeme yaklaşımına hiç yer verilmemiştir. Bununla birlikte sorumluluk ve duyarlılık değerleri, değer açıklama (değeri belirginleştirme) yaklaşımına uygun olarak aktif yurttaşlık çerçevesinde değerlendirilmiş ve öğrencilerden farklı alternatiflerin sonuçlarının değerlendirilmesi istenmiştir. Okul yolu üzerindeki kanalizasyon borusunun sızıntı sorunu üzerine odaklanılan etkinlikte farklı öğrencilerin verdikleri tepkiler aracılığıyla sözü edilen değerler belirginleştirilmiştir (D.K. s.96).

4. Tartışma ve Sonuçlar

Araştırma kapsamında programda yer alan 14 değerün ünitelere göre gerek metin boyutunda gerekse metin dışı (görseller) unsurlar boyutunda homojen bir dağılım göstermediğini görmek mümkündür. Değerler, daha çok ünitenin temele aldığı içerik eksenine yığılmakta, içerikle ilişkili olabilecek diğer değerler göz ardı edilmektedir. Söz gelimi “Adalet ve Eşitlik” ünitesinde adalet ve eşitlik değerlerinde; “Hak, Özgürlük ve Sorumluluk” ünitesinde sorumluluk ve özgürlük değerlerinde; “Birlikte Yaşama” adlı ünite duyarlılık ve sorumluluk değerlerinde gerçekleşen yığılmalar dikkat çekicidir. Araştırmanın bu bulgusu Ersoy ve Şahin (2012)

tarafından gerçekleştirilen ve 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki etkinliklerde değere yer verilme dağılımının oldukça farklı olması açısından paralellik göstermektedir. Ayrıca Kılıç (2012) Sosyal Bilgiler dersi kapsamında incelediği öğrenci çalışma kitaplarında, programda bulunan tüm değerlere yer verildiğini ancak bazı değerlerin sınırlı bir şekilde aktarıldığını ve etkinliklerin bu anlamda yetersiz olduğunu ifade etmektedir. Program-değer ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda da aynı ayrışmanın yaşandığını görmek mümkündür. Bu bağlamda Tonga ve Uslu (2015) tarafından gerçekleştirilen araştırmada Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında belirli değerlerle kazanımların doğrudan ilişkisinin kurulmasına rağmen, diğer değerlerle zayıf, belirsiz ve daha çok gizil yollardan bağlantılar kurulmuştur. Oysaki ünitelerde yer alan kazanımlarla ilişkili içerikler, belirli ve keskin bir çerçeveye sınırlandırılmış değerlerin verilmesinin aksine, diğer değerlerle de ilişkilendirilebilecek zengin bir eğitsel zemine sahip olmalıdır. Özellikle bütün ders kitabı boyunca içerik kimi zaman el vermesine rağmen dostluk, arkadaşlık, aile birliğine önem verme ve sabır değerlerinin neredeyse hiç yer almaması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Aynı durum metin dışı unsurlar (görseller) açısından da geçerlidir ve yine belirli değerlerin belirli ünitelere yığıldığını görmek mümkündür. Çalışmanın görseller açısından bulguları değerlendirildiğinde; Çelikkaya (2013) tarafından gerçekleştirilen, değerlerin Vatandaşlık ve Demokrasi ders kitaplarındaki görsellere yansıma düzeyinin yeterli olmadığı sonucu ile örtüştüğü görülmektedir.

Metin boyutunda söz konusu ders kitaplarında en sıklıkla ele alınan ilk üç değer sırasıyla eşitlik, sorumluluk ve adalet değeri olduğu görülmektedir. Sorumluluk değerinin özellikle Sosyal Bilgiler dersinde en fazla yer alan ve öğretmenlerin en fazla etkinlik yaptırdığı değer (Akyol, 2015; Can, 2008), programda en yoğun ele alınan ve ortak vurgu yapılan temel değer (Kaymakcan & Meydan, 2002; Keskin & Öğretici, 2013) olarak ele alındığını görmek mümkündür. Ayrıca Karasu, Avcı ve Faiz (2018) tarafından gerçekleştirilen ve 4-5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında yer alan değerlerin incelendiği araştırmada da sorumluluk ve eşitlik değerlerinin en yoğun ele alınan değerlerden biri olduğu görülmektedir. Ancak adalet değerine ilişkin söz konusu bulgunun literatürde yer alan bazı çalışmalarla örtüşmediğini görmek mümkündür. Öztürk ve Özkan (2018) Hayat Bilgisi ders kitaplarında yer alan değerleri analiz ettikleri araştırmalarında adalet değerinin yoğun olarak ele alınmadığını, Kuş, Merey ve Karatekin (2013) ise Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan değerleri incelediği araştırmada adil olma değerinin kullanım sıklığı açısından son sıralarda yer aldığını ortaya koymuştur. Oysaki veliler değer eğitimi sürecinde “adalet” değerini öncelikle öğretilmesi gereken değerler arasında sıralamaktadır (Sağlam, 2016). Bu durumun özellikle İnsan Hakları, Demokrasi ve Yurttaşlık dersinin içerdiği konuların ve kazanımların, Sosyal Bilgiler ve Hayat Bilgisi derslerine nispeten “adalet” ve “adil olma” kavramlarına daha uygun bir zemin sağlamasından kaynaklandığı söylenebilir.

Değer öğretim yaklaşımları açısından dördüncü sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabı analiz edildiğinde tüm ünitelerde en yoğun olarak kullanılan yaklaşımın telkin yoluyla değer öğretimi, ikinci olarak ise değer açıklama (değeri belirginleştirme) anlayışı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha çok değerlerin bilgi temelinde öğüt vermeye dayalı olarak doğrudan aktarıldığını ve sorgulamaya yönelik etkinliklere çok az yer verildiği görülmektedir. Bu durum vatandaşlık eğitiminde değerlerin incelendiği İşcan ve Demir (2009) tarafından gerçekleştirilen araştırmadaki “değerlerin yüzeysel bir şekilde bilgi düzeyinde ele alındığı, içselleştirilmesi için gerekli olan duyuşsal boyutunun düşünülmediği ve çok basit bir şekilde özellikle telkin etme yaklaşımıyla kazandırılmaya çalışıldığı” sonucu ile tutarlılık göstermektedir. Ayrıca Yiğittir ve Kaymakçı (2012) tarafından yapılan ve Sosyal Bilgiler dersi (4-7. sınıflar) öğretim programı uygulama kılavuzlarındaki etkinliklerin değer eğitimi yaklaşımlarına göre incelendiği araştırmada da en fazla kullanılan iki yaklaşımın sırasıyla değer açıklama ve telkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu anlamda Keskin ve Öğretici (2013), Sosyal

Bilgiler öğretim programında her ne kadar değer öğretimi kapsamlı bir şekilde ele alınsa da gerek uygulama sürecinde gerekse ders kitaplarında değer öğretimi sürecinde pek çok yetersizliğin bulunduğunu ifade etmekte ve öğretmenlerin bu konuda yetersiz olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Topkaya (2016) tarafından yapılan çalışmada Sosyal Bilgiler dersinde öğretmenlerin değer öğretim yaklaşımı sürecinde gerekli bilgi düzeyine sahip olmadıkları ortaya konulmuştur. Benzer biçimde Demircioğlu, Demircioğlu ve Genç (2016) tarafından gerçekleştirilen araştırmada da Tarih öğretmenlerinin değer eğitim sürecine ilişkin yeterliliklere sahip olmadıkları ifade edilmektedir. Çengelci (2010) ise uygulama sürecinde öğretmenlerin değer öğretim yaklaşımlarını kullanırken belirli bir plan izlemediklerini, daha çok gelişigüzel bir biçimde bu yaklaşımlardan yararlandıklarını ifade etmektedir. Bununla birlikte telkin yoluyla değer öğretim sürecinde kullanılan yoğun didaktik ve tek taraflı dil de dikkat çekicidir. Kaygana, Yapıcı ve Aytan (2013) bu süreçte kullanılacak metinlerde didaktik bir üslubun yerine dilin diğer fonksiyonlarından da yararlanılması gerektiğini ifade etmektedir. Değer öğretim sürecinde yapılandırmacı eğitim anlayışının aksine daha çok toplumca onaylanan önceden belirlenen değerlerin ezbere dayalı bir biçimde öğrenciyi pasif konumda bırakarak aktarılması, değerlerin kalıcılığı ve günlük hayata transferi konusunda bir takım belirsizlikleri de beraberinde getirmektedir. Daha çok bireysel bazda ele alınan, toplumsal unsurlar ve toplumsal problemlerin gözardı edildiği bu yaklaşım mevcut programın öngördüğü yaklaşımla da çatışmaktadır. Günümüzde büyük bir hızla değişime uğrayan dünya sorunlarının çözümünün değer öğretim programları aracılığıyla destekleneceği düşünülmektedir (Bottery, 2004). Bu bağlamda İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitaplarında yer alan değer eğitim anlayışındaki baskın ve tek boyutlu öğretim anlayışından uzaklaşarak, günlük yaşam deneyimleriyle ilişkilendirilmiş, sosyal ve güncel problemlerin çözümünü konu edinen, keşfetmeye ve analiz sürecine açık, çağdaş değer öğretiminin benimsenmesi büyük önem taşımaktadır. Değer öğretimine dair yaklaşımlar, değerlerin içselleştirilmesi, bireylerin öz değerlerini ve değer dünyalarını fark etmelerini ve gündelik hayatlarına transfer etmelerine ilişkin olanaklar sunmalıdır (Zengin, 2017).

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi öğretim programında da sıklıkla vurgulandığı üzere nitelikli yurttaş yetiştirme sürecinde değerler, tercih ve karar alma mekanizmalarında çok büyük öneme sahip oldukları gibi kültürel aktarım ve devlet-yurttaş ilişkisi açısından da aktif rol oynamaktadır. Bu yönüyle özellikle ders kitaplarında değerlerin ünitelere yayılma durumu ve aktarılma biçimi mikro boyutta öğrenci ve öğretmenler, makro boyutta ise eğitim, toplum, hukuk, sosyal düzen açısından dikkatle ve hassasiyetle üzerinde durulması gereken bir konudur. Çalışma boyunca elde edilen bulgu ve sonuçlardan da yola çıkılarak araştırma kapsamında aşağıda yer alan öneriler geliştirilmiştir:

- ✓ İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında belirli değerlere yığılmaların önüne geçebilmek adına daha zenginleştirilmiş bir içerik, etkinlik ve değerlendirme süreci hazırlanabilir. Söz konusu ders kitabının gelecek yıllardaki baskıları bu perspektifle yeniden ele alınabilir.
- ✓ İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında tek boyutlu değer öğretimi anlayışından uzaklaşarak farklı değer öğretim yaklaşımlarına (model olma, ahlaki ikilem, değer analizi, empati kurma, değer açıklama, değer aydınlatma vb.) yer verilebilir.
- ✓ İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan görseller değer öğretimi kapsamında ilgili öğretim programında belirtilen değerler açısından zenginleştirilebilir.

Kaynaklar

- Akbaş, O. (2008). Değer eğitimi akımlarına genel bir bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(16), 9-27.
- Aktepe, V., & Tahiroğlu, M. (2016). Değerler eğitimi yaklaşımları ve etkinlik örnekleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 42, 361-384.
- Akyol, Y. (2015). Ortaokul 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında kullanılan okuma metinlerinde yer alan değerler. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5, 194-207.
- Arıkan, R. (2011). *Araştırma yöntem ve teknikleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Baş, T. (2008). *Nitel araştırma yöntemleri Nvivo7.0 ile nitel veri analizi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bilgin, N. (2000). *İçerik analizi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Bottery, M. (2004). Values education: Introduction. In R. Bailey (Ed.), *Teaching values and citizenship across curriculum: Educating children for the world*. London: Routledge Falmer.
- Brimi, H. (2008). Academic instructors or moral guides? Moral education in America and teacher's dilemma. *The Claering House*, 82(3), 125-130.
- Can, Ö. (2008). *Dördüncü ve beşinci sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersinde değerler eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşleri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çelikkaya, T. (2013). Ortaokulda doğrudan kazandırılacak değerlerin vatandaşlık ve demokrasi eğitimi kitabına yansımaya düzeyleri. *Electronic Turkish Studies*, 8(8), 1715-1731.
- Çengelci, T. (2010). *İlköğretim beşinci sınıf sosyal bilgiler dersinde değerler eğitiminin gerçekleştirilmesine ilişkin bir durum çalışması* (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Demircioğlu, İ. H., Demircioğlu, E., & Genç, İ. (2016). Tarih pedagoji programı öğrencilerinin gözüyle değer eğitimi: Trabzon Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 14(32), 59-78.
- Demirhan, İ., C., & Demir, K. (2009). Vatandaşlık eğitiminde değerler ve değerler eğitimi. *I. Uluslararası Avrupa Birliği, Demokrasi, Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi Sempozyumu*, Uşak.
- Ersoy, F., & Şahin, T. (2012). Sosyal bilgiler ders kitaplarının değerler eğitimi yaklaşımları açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(2), 1535-1558.
- Evin, İ., & Kafadar, O. (2004). İlköğretim sosyal bilgiler programının ve ders kitaplarının ulusal ve evrensel değerler yönünden içerik çözümlemesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(3), 293-302.
- Gökçe, O. (2001). *İçerik çözümlemesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Halstead, J. M., & Taylor, J. M. (2000). Learning and teaching about values: A review of recent research. *Cambridge Journal of Education*, 30(2), 169-202.
- Harris, H. (2001). Content analysis of secondary data: A study of courage in managerial decision making. *Journal of Business Ethics*, 34, 191-208.

- İşcan, C. D., & Demir, K. (2009). Vatandaşlık eğitiminde değerler ve değer eğitimi. 1. *Uluslararası Avrupa Birliği, Demokrasi, Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi Sempozyumu*, Uşak.
- Karasu Avcı, E., & Faiz, M. (2018). 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitapları “etkin vatandaşlık” öğrenme alanında yer alan becerilerin ve değerlerin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi (IJONASS)*, 2(1), 1-21.
- Kaygana, M., Yapıcı, Ş., & Aytan, T. (2013). Türkçe ders kitaplarında değer eğitimi. *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 6(7), 657-669.
- Kaymakcan, R., & Meydan, R. (2012). Yerel-evrensel ikilemde ilköğretim DKAB ve sosyal bilgiler öğretim programlarında değerler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(2), 1573-1591.
- Keskin, Y., & Öğretici, B. (2013) Sosyal bilgiler dersinde “duyarlılık” değerinin etkinlikler yoluyla kazandırılması: Nitel bir araştırma. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(25), 143-181.
- Kılıç, A. (2012). İlköğretim 4. sınıf sosyal bilgiler ders programındaki değerlerin kazanımla ilişkisi ve öğrenci çalışma kitaplarında yer alma düzeyleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(2), 1593-1612.
- Kuş, Z., Merey, Z., & Karatekin, K. (2013). İlköğretim 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(25), 183-214.
- Leming, J. (1999). Teaching values in social studies education, past practices and current trends. http://www.usoe.k12.ut.us/curr/char_ed/fedproj/hist/teaching.htm adresinden erişilmiştir.
- Miles, M.B., & Huberman, A. B. (1994). *Qualitative data analysis*. Thousand Oaks, C.A: Sage Publications.
- MEB (2015). Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 11.06.2015 tarih ve 35 sayılı Kurul Kararı. https://ttkb.meb.gov.tr/kurulkararlari/fihristler/fihrist_2015.pdf adresinden erişilmiştir.
- MEB (2017). İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2017718865629515INSAN%20HAKLARI%204.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Öztürk, T., & Özkan, Z. S. (2018). Hayat bilgisi ders kitaplarındaki metin ve görsellerin değerler açısından incelenmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 172-204.
- Ryan, K. (Ed.). (1991). *Moral and values education, the international encyclopedia of curriculum*. New York: Pergaman Press.
- Sağlam, A. (2016). Değerler eğitiminin öğrenci davranışlarına etkisinin veli görüşlerine göre incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 723-742.
- Sönmez, V. (2005). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- TDK (2017). Türk Dil Kurumu. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts adresinden erişilmiştir.
- Tezcan, M. (1974). *Türklerle ilgili stereotipler (kalıp yargılar) ve Türk değerleri üzerine bir deneme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Tonga, D., & Uslu, S. (2015). Sosyal bilgiler dersinde kazanım-değer ilişkisi. *Journal of Kirsehir Education Faculty*, 16(1), 91-110.

- Topkaya, Y. (2016). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin değer aktarım yaklaşımları hakkındaki görüşlerine ait nitel bir çalışma. *Journal of Kirsehir Education Faculty*, 17(1),637-652.
- Tozlu, N. (2003). *Eğitim felsefesi*. Ankara: MEB Yayınları.
- Turner, T. N. (1999). *Essentials of elementary social studies*. Boston: Allyn and Bacon.
- Ustaoglu Çelik, A. (2017). Sosyal bilgiler ders kitaplarında Atatürk'e ait sözlerin değer eğitimi açısından incelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(41), 443-461.
- Yıldırım, K. (2010). Nitel araştırmalarda niteliği artırma. *İlköğretim Online*, 9(1), 79-92.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yiğittir, S., & Kaymakçı, S. (2012). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı uygulama kılavuzunda yer alan etkinliklerin değer eğitimi yaklaşımları açısından incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 49-73.
- Welton, P. A., & Mallan, S. T. (1999). *Children and their word: Strategies for teaching social studies*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Zengin, M. (2017). Herkes için geçerli uygun değerleri belirlemek ve öğretmek mümkün mü? Değer eğitimi yaklaşımları bağlamında bir değerlendirme. *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 432-445.

EXTENDED ABSTRACT

Summary

In this research, it was aimed to determine the distribution of the values in the fourth grade Human Rights, Citizenship and Democracy text book according to the units in text and non-text (visual) elements, the frequency of usage and approaches that have been adopted for teaching. In the study which adopts the qualitative research method, the data were collected by using the document examination technique and analyzed with the content analysis technique. After categorization, coding, validity and reliability stages; counting system and inference process was commenced. As a result, it was seen that the values are not homogeneously distributed in the texts and also in the non-text elements, they are piled up in certain units, and the content is available for some values but very few. In terms of value approaches, it was reached that the teaching of value through suggestion based on the transfer of pre-determined values directly to the students without questioning is used most intensively. It was determined that there is very little place given for value disclosure (value setting), ethical reasoning (moral dilemma) and value analysis approaches.

Purpose

In this research, it was aimed to determine the distribution of the values in the fourth grade Human Rights, Citizenship and Democracy text book according to the units in text and non-text (visual) elements, the frequency of usage and approaches that have been adopted for teaching. Accordingly, the sub- problems of the research are below:

1. What is the dispersion of the values according to the units in text in the fourth grade Human Rights, Citizenship and Democracy text book?
2. What is the dispersion of the values according to the units in non-text (visual) elements in the fourth grade Human Rights, Citizenship and Democracy text book?

3. Which approaches are used in value teaching in the fourth grade Human Rights, Citizenship and Democracy text book?

Method

The study is an example of a qualitative research methodology. The data were collected by using the document examination technique and analyzed with the content analysis technique. Sampling included one of the fourth grade Human Rights, Citizenship and Democracy text book (2017-2018). The analysis of the data was based on content analysis and determining the frequency/ percentages of values. These values were in the curriculum as follows: friendship, amity, equality, sharing, affection, sensitivity, trust, patience, responsibility, respect, justice, freedom, broadminded, giving importance to family unity.

There are four processing steps of content analysis: determining the categories, performing encoding, counting system and inference, validity and reliability. After all these stages, coding guides were prepared by the researcher in the coding process. It was benefited from different coders in the reliability process. The rate of agreement between the coders was calculated as 78% for the first sub-problem, 71% for the second sub-problem and 73% for the third sub-problem.

Findings

When the frequency of use of values according to units in texts in the textbook of Human Rights Citizenship and Democracy was examined; the most commonly used value "equality" in the first unit, the second unit "responsibilities", the third unit "equality", the fourth unit "broadminded", the fifth unit "sensitivity and justice", the sixth unit was the "responsibility".

When the frequency of use of the values according to units in non-text (visual) elements in the textbook of Human Rights Citizenship and Democracy was examined; no value was found in the first county. The most commonly used value "equality" in the second unit, third unit "equality", the fourth unit "broadminded", the fifth unit "sensitivity and responsibility", sixth unit was "responsibility".

When the approaches used in the teaching of values in the textbook of Human Rights, Citizenship and Democracy was examined; the most commonly used approach in all units was "teaching value through suggestion".

Discussion

As a result, it was seen that the values are not homogeneously distributed in the texts and also in the non-text elements, they are piled up in certain units, and the content is available for some values but very few. It was seen that the units did not include certain values even if the content was appropriate. For example, friendship, amity, giving importance to family unity and patience values were hardly ever found. In terms of value approaches, it was reached that the teaching of value through suggestion based on the transfer of pre-determined values directly to the students without questioning is used most intensively. It was determined that there is very little place given for value disclosure (value setting), ethical reasoning (moral dilemma) and value analysis approaches. In terms of value teaching approaches, the values were directly transferred to the students. In terms of values teaching approaches, the relation of values to daily life was neglected. This understanding does not overlap with constructivist education and curriculum.

Conclusion and Suggestions

Value teaching is a very important concept in terms of educating qualified citizens and democratic processes. In addition, it has an active role in terms of cultural transfer and state-citizen relations. Human Rights, Citizenship and Democracy textbooks had a sense of one-dimensional and dominant value teaching. This situation prevents the persistence of values and the transfer of daily life. Value teaching based on social and current problems is neglected in this context. For this reason the understanding in the curriculum does not match the value teaching in the Human Rights, Citizenship and Democracy textbooks. This situation is supported by many studies in the national and international literature. Based on the findings and conclusions obtained during the study, the following suggestions were developed within the scope of the research:

- ✓ A rich content, activity, and evaluation process can be developed to prevent accumulation of certain values in the Human Rights, Citizenship, and Democracy textbook. The pressures of the textbook in the coming years can be reconsidered with this perspective.
- ✓ In the textbook of Human Rights, Citizenship and Democracy, different approaches to value education (modeling, moral dilemma, value analysis, empathy, value disclosure, value disclosure, etc.) can be included by moving away from the understanding of one dimensional value education.
- ✓ The images in the book of Human Rights, Citizenship and Democracy can be enriched within the scope of value education.